

maailma sellisena, millised olid kunagised teadmised kaugetest maadest. Niisugune maailm on maine, asustatud inimeste poolt, kes erinevad oma kommete ja traditsioonide poolest. Ühes muinasjutus kangeline hukub ja tsaar küsib tema sõpradelt: "Kuidas te ta matate?" Vastuseks kõlab: "Me matame ta kuusepuust kirstus." Nii kangeline maetaksegi. Kõigis juttudes ilmneb tendents eristada sugulaste ja sõprade maailma sellisest "võõra riigi" maailmast, mida valitseb tsaar. Maapealse elu niisugune jaotamine kaheks vastandiks peegeldab udmurdi rahva etnilist teadvust.

Udmurdi muinasjutud loovad omapärase mütoloogilise pildi ülemisest ja alumisest maailmast, seal peegeldub mütoloogilise ajaloo vanim arhetüüp - võitlus hea ja kurja vahel.

Tõlkis Eda Kalmre

RELIGIOON JA TRADITSIOONILINE RAHVAUSUND

Wulfhild Ziel. Saksamaa, Berliin

Osutagem sissejuhatavalt etnoloogiliste ja folkloristlike uuringute spetsiifilistele probleemidele, mis tulenevad ühelt poolt erinevate uurijate erisugusest põhimõistete ja terminite tõlgendamisest ning teisalt mõistete endi sisu muutumisest, mis on seletatav aastatuhandete vältel toimunud maailmareligioonide ja erinevate etnoreligioonide usukujutelmade ühtesulamisega. Seda tervitatavam on kavatsus luua S.I.E.F.-i raames spetsiaalne religiooni ja traditsioonilise rahvausundi küsimusi uuriv tööühik. Niiviisi muudetakse algkujutelmade mitmetähenduslikkused ning sellest tulenevad erinevad arusaamad objektiivsete uuringute jaoks üheselt mõistetavaks. Ühtlasi tagab selline uurimisühik hea ülevaate eri kultuurides erinevatel ajalooperioodidel levinud arusaamad ja nende väljendusvormide mitmekesisusest. Sealjuures on huvipakkuvad teatud rituaalide püsielemendid, mida on võimalik sisulähedaselt tõlgendada ja mõista üksnes siis, kui tuntakse arhailisi ühiskonnasüsteeme (vrd V. Propp "Istoritšeskije korni volšebnoi skazki" või E. Meletinski müütide, muinasjuttude ja muistendite käsitlusi, S. Tokarevi jt koostatud "Mifō narodov mira" I, II jm). Usundi variaablus takistab materjali dogmaatilist tõlgendamist. See peegeldub mõtlemisprotsessis, mõisteparaadi pidevas ülekontrollimises rikkaliku välitööde materjali abil.

Esitagem siinkohal lühike teoreetiline ülevaade põhimõistetest. Agraarkultused moodustavad rituaalide kompleksi, mida ei saa uurida lahus kalendrikombestikust ega viljakusriitustest.

Esimesi sellekohaseid süstemaatilisi uuringuid alustas W. Mannhardt, kes 1866. aastal võttis ka vastava mõiste tarvitusele. Venemaal tegelesid ajaloolis-võrdleva uurimissuunaga I. Snegirjov, P. Zahharov (1837-1841), A. Tereštšenko (1848). Pärast A. Vesselovi (1838-1906) konstruktiivseid töid kujunes Venemaal välja uus, siiani kasutatav tavandi- ja tavandivälise poeesia käsitlemissuund, mis juhtis V. Vesselovski universaalse ajaloolise poeetika kontseptsioonini. Seejuures kujunesid välja järgmised raskuspunktid:

I N. Matorin, V. Propp, E. Schneeweiss, P. Nedo jt seostasid agraarkultuse kalendrikombestikuga. Seda ideed toetasid agraarkultuse päritolu otsingud.

II Esivanemate kultus agraarkultuse osana oli oluline W. Klingereri ja V. Proppi töödes.

III Grinblat uuris agraarpidustuste ja astronoomiliste tsüklite vahekordi seotult päeva ja öö vaheldumise ning pööripäevadega.

IV G. Stratanovitši uurimisteemaks olid agraar- ja viljakuskultuste seosed, seda ka laste sünni stimuleerimise aspektist.

V S. Tolstovi uurimistöös peetakse kalendritähtpäevadega seotud rituaalseid võitlusi patriarhaalse ühiskonnakorralduse kajastuseks.

VI V. Bahtini järgi on rituaalne naer seostatav agraarmaagiaga (vrd V. Proppi ja V. Rumjantsevi arusaamade erinevust L. Parpulova omadest viimase raamatus bulgaaria imemuinasjuttude žanripoeetikast).

VII Agraarmüütide ja rituaalide elemendid mõjutavad süžeede poeetikat ja žanride kujunemiskäiku (O. Freidenberg, L. Parpulova jt).

Aja jooksul kujunesid välja järgmised põhisuunad:

1. agraarkultuse ajaloolis-funktsionaalne uurimine, mille peaesindajaks oli S. Tokarev;

2. sünkreetilisust taotlev P. Bogatõrjov esitas eksperimentaalse faktianalüüsi rahvausundi kujutluste, rituaalide, maagiliste talituste jms aktualisatsioonide alusel;

3. etnolingvistilise uurimisega kaasneva agraarkultuse vanimate kihistuste rekonstrueerimisega tegelesid ja tegelevad E. Benvenist, L. Vinogradova, V. Ivanov, N. Tolstoi, V. Toporov;

4. kartograafilist meetodit rakendavad A. v. Gennep, K. Motšinski, N. Tolstoi, N. Gavriljuk.

Agraarkultused on oma olemuselt sünkreetiline nähtus, mis inimkonna pika arengu erinevatel etappidel on omandanud üha uusi jooni. Agraarkultuste kronoloogia väljatöötamine toob kaasajalgi esile lahendust vajavaid probleeme, millega tegelevad V. Rõbakov, T. Passek ja V. Masson.

Etnograafilisele materjalile toetuvate varasemate formatsioonide põllunduskultuuride uuringud arheoloogilisest aspektist võimaldavad vastavate kultuuride arengus tuua esile järgmised põhiperioodid:

I Agraarkultuse arhailisele perioodile, mis on seotud maaviljeluse ja loomakasvatuse majanduse varasema etapiga ning vastab neoliitikumi arheoloogilistele kultuuridele, on iseloomulik viljakusega seotud naiskujukeste, nn Maaemade rohkus. Selle perioodi põhiliseks kultusevormiks oli agraarmaagia, mille kõikvõimalikke relikte esineb veel XX sajandilgi.

II Areneva agraarkultuse järgmine periood langeb ühte ürgühiskonna varasemate põllunduskultuuride õitseajaga, mis arheoloogiliselt vastab neoliitikumile ja pronksiajale.

Sellel perioodil kujunes välja nii areneva põllunduskalendri nõuetele vastav astraaljumaluste panteon kui ka rituaalsete pühade tsükkel, mis on ajalisel fikseeritud kevade ja sügise, päeva ja öö vaheldumisega ning talvise ja suvise pööripäevaga. Põllundus- ja astralkultuse sümbioos väljendub Maa ja Taeva, Nuthi ja Hebi, Ra jt mütoloogilistes kujudes.

III Agraarkultuste õitseaeg langeb kolmandale perioodile, varase klassiühiskonna tekkeajale. Selle perioodi agraarkultus on seotud maaviljelust soodustava panteoniga.

Kesk-Ameerika indiaanlastel jagunes kõrgemate viljakus- ja vihmajumalannade personifitseering taime- ja loomariigi üksikuteks vihma- (viljakus-), kuu-, sünni-, surma-, maisi-, kakao-, agaavi- ja veel teisteks jumalannadeks. Keskele kohale tõusis panteonis surev ja ülestõusev jumalus, kelle kuju oli erinevates variantides tuntud paljude põllundusrahvaste juures. Uskumus kandus edasi jumal-ema kultusega seotult, mida võib täheldada nii egiptuse jumalate Osirise ja Isise, babüloonia Thammuse ja Ištari, kreeka Adonise, Persephone ja Aphrodite kui ka idaslaavi jumalannade Kostroma ja Kostrubonka jt juures.

Kristluse väljakujunemise käigus kanti rahvauskumustes tuntud surevale ja ülestõusvale jumalusele omased jooned üle Jeesus Kristuse kujule, “jumalast sündinule.” Üheks jumalast sündinu hüpostaasiks on vene ikonograafias personifitseeritud “Vilja Eest Võitleja.”

Tänapäevane viljakoristuskombestik tunneb tervet rida erinevate etnoreligioonides esinevate rituaalide püsielemente, mille tähendus saab üheselt mõistetavaks üksnes siis, kui tuntakse algse agraarkultuse osiseid. Sellega seoses vaadelgem lõikuspidude ja protsessioonide juures kasutusel olnud viljakusnukke, lõikuspärgi, tantse ja ringmänge, maske ja rõivaid.

Euroopa indogermaani usundiajaloo osas on etendanud tähtsat osa puude austamine. See on väga iseloomulik, kui arvestada seda, et kogu Euroopa oli oma ajaloo alguses kaetud hiigelsuurte ürgmetsadega, milles vähesed hajusalt paiknevad metsalagendikud näisid saartena. Uurides templit tähendavat ger-

maani sõna, arvas J. Grimm, et germaanlaste vanimateks pühapaikadeks olidki lihtsalt metsad. Puid on kahtlematult austanud kõik indogermaani päritolu europa rahvad. Üldtuntud on keldi druiidide tamme austamine, ning nende algne pühamut tähistav sõnagi näib olevat oma päritolult ja tähenduselt identne ladina metsatuka või metsalagendiku nimetusega. See on säilinud veel nimekujus Nemi (vrd analoogset Uppsala ilmingut). Mõnikord elasid haldjad üksnes erilistes puuliikides, mida seetõttu pühaks peeti. Dalmaatsias elavad haldjad või hinged mõnedes suurtes pöökides, tammedes või teistes puudes ning seesuguse puu maharaiuja pidi sealsamas surema või vähemasti oma elu ülejäänud osa vigasena mööda saatma. Kui puuraidurile tundus, et ta oli maha raiunud mõne püha puu, siis pidi ta sellesama puu kännu peal lööma sama kirvega kanal pea otsast. See hoidis teda kõikide hädade eest. Puid, mis raiumisel või põletamisel veritsevad ning valu- ja pahameeleleku kuuldavale toovad, on sageli mainitud hiina raamatutes ja isegi klassikalistes hiina ajalootöodes. Mõnede Austria piirkondade talupojad usuvad veel tänapäevalgi, et metsapuud on hingestatud ning ei luba seetõttu ilma erilise põhjuseta puukoorde sisselõiget teha.

Mõnikord aga ei kohelda taimeriigi haldjaid sugugi austuse ja respektiga. Kui neid ilusad sõnad ja sõbralik kohtlemine ei liiguta, siis võetakse appi drastilised abinõud. Jõuluõhtul viibutas lõunaslaavlane viljakandmatu viljapuu poole kirvest, samal ajal kui sealsamas kõrval seisev mees ähvardatava puu eest kostis: "Ära raiu teda maha. Ta hakkab peagi vilja kandma." Kuna usuti, et puud ja taimed on hingestatud olendid, siis käsitleti neid mees- ja naissoost olevustena, kes sugu jätkavad. Harrani paganate juures nimetati palmide tolmlamise kuud datlikuuks ning pühitseti sellal kõigi jumalate ja jumalannade pulmapidu. Saksa talupojad tavatsesid jõuluõhtul viljapuid õlekeermetega kokku siduda, et need paremini vilja kannaksid. Paljudes etnoreligioonides väljendub puude austamine ka naise rasedus- ja lapsevoodiaja rituaalides, mille asukohaks on soovitatud eelkõige puude lähedust. Enamikel juhtudel on arvatud, et haldjas kehastub puuna. Ta elab puu sees ning peab koos temaga kannatama. Teise, tõenäoliselt hiljem tekkinud arusaama kohaselt ei ole puu mitte haldja keha, vaid üksnes tema elukoht, mida ta võib soovikohaselt maha jätta ning sellesse jälle tagasi pöörduda. Rahvauskumustes omistatakse puuhaldjatele mitmesuguseid kindlakujulisi personifikatsioone (vrd näiteks E. Pomerantseva esitatud jutte metsavaimudest rahvaluules).

Rahvaste usundilises mõtlemises on puuhaldjaid peetud üldiselt heatahtlikeks olendeiks. Usutakse, et puud või puuvaimud võivad anda vihma ja päikesepaistet ning seetõttu on paljusid metsi kaitstud lageraide eest. Mundarise arvates oli igal külal oma püha metsatukk, kus metsajumalusi austati just põl-
lundusega seotud pidustuse ajal. Seesugune viljakusmaagia väljendub saksa ja prantsuse viljapärja tegemise tavas. Pärjaks oli viljapeadega kaetud suur oks

või isegi terve puu, mis toodi vankriga põllult koju ning kinnitati maja või rehealuse katusele. Sinna jäeti see terveks aastaks. Mannhardti arvates kehastab see puu või oks taimekasvuhaldjat, kelle elustav ja viljastav mõju toimib sellisel kujul iseäranis viljakasvule. Švaabide juures valmistati lõikuspärg viimastest viljakõrtest, mis olid põllule maha jäetud. Puuhaldjas laseb karjalgi kosuda ja õnnistab naisi järeltulijatega. Põhja-Indias kasvab püha ambolipuu. Üheteistkümnendal *phalgunil* (veebruari) valatakse puu jalamile joogiohvit. Põhja-Indias on üheks pühamatest viljadest kookospähkel, mida nimetatakse *srip-halaks*, st Sri, heaolu jumalanna viljaks.

Kommenteerigem ka muid Euroopas levinud puu austamise relikte. Paljudel rahvastel mängib eriti tähtsat rolli maipuu ehk maitulp.

Jaanipäeval on paljudes Euroopa paikkondades tavaks minna metsa, raiuda puu ja tuua ta külla, kus see üldiste rõõmuhõisete saatel üles seatakse. Puul lõigatakse ära oksad ning kinnitatakse need majade külge. Õiguse kiriku liikmed hoiavad peokaunistusena käes kaseoksi; kased on nelipühade ajal Venemaa pühamutes peamiseks kaunistuseks. Vene talupojad lähevad neljapäeval enne suvisteid metsa, laulavad laule, punuvad rippvanikuid ning raiuvad maha noore kase, mille nad ehivad naiseriiteta, kaunistavad kirevate riideribade ja paeltega. Sellele järgneb pidu, mille lõppedes viiakse ehitud kask rõõmsa tantsu ja laulu saatel oma külla ning seatakse seal ühe maja ees üles. Sinna jäetakse ta kõrgesti austatud külalisena suvistelaupäevani (või pühapäevani). Mõlemal vahepealsel päeval külastatakse maja, kus viibib kasest külaline. Kolmandal päeval viiakse kask jõe äärde ja visatakse ta vette. Kase järel visatakse vette ka punutud vanikud. Sellest vene kombest ehtida kask naiseriiteta nähtub ilmselgelt, et puu on personifitseeritud. Jõkke viskamise rituaal on aga väga tõenäoliselt seotud vihmanõidusega.

Saksamaa, Inglismaa, Prantsusmaa, Hispaania, Hollandi ja Belgia maipuu-kommetest ning tavadest piisab kinnitamaks tõdemust, mille kohaselt kevad-protsessioonides kehastasid taimekasvuhaldjat nii maipuu kui ka roheliste lehtede või lilledega rüütatud mees või samamoodi ehitud tüdruk. See on seesama haldjas, kes elab puu sees ja tegutseb alamates taimedes, maipuu ja viljapärjas. Väimu kohalolu avaldub esimestes kevadlilledes, Mairoosi kujutavas tüdrukus või viljasaaki annetavas Walberis. Nii jumaluse lähedalolu kui ka protsessioonid selle jumaluse asendajaga peavad tagama kodulindude, viljapuude ja põlluviljade edenemise.

Maskeeritud inimest ei peetud mitte üksnes taimekasvuväime kujutiseks, vaid tema tõeliseks esindajaks. Maipuude ja maiokstega ukse juurest ukse juurde käimisel (“et tuua maid või suve”) oli algselt kõikjal tõsine sakraalne tähendus. Usuti tõepoolest, et kasvujumalus viibib ka ise nähtamatuna oksa juures.

Nimetused Mai, Mai-isa, Maiperenaine, Maikuninganna, mida personifitseeritud taimekasvuhaldjale sageli omistati, lubavad tõdeda, et mõiste on segunenud läheneva, taas oma jõudu avaldava aastaaja personifikatsiooniga. Ruhlas (Saksamaa) kogunesid lapsed pühapäeval, niipea kui puud kevadel roheliseks muutusid, ja läksid metsa, kus üks mänguseltsiline valiti Lehemehikeks. Nad murdsid puudelt oksi ja mähkisid neid ümber lapse. Lauldes ja tantsides juhtisid nad teda majast majja ning palusid annetuseks mune, koort, vorsti ja kooki. Lõpuks kastsid nad Lehemeest veega ja sõid rõõmuga saadud ande. Inglismaal on sellise lehtedega kaetud kuju tuntuimaks näiteks Roheline Hans, kes käib ringi mähituna püramiidikujulisse astelpõõsa ja luuderohuga kaetud punutisse, mis on kroonitud lilledest ja paeltest pärjaga. Nii tantsib ta 1. mail penne korjava korstnapühkijate rühma eesotsas. Mõnedes Braunschweigi külades mästitakse Maikuningas suvistepühade ajal tervenisti maipõõsa sisse. Thüringis valitakse paikkonniti Maikuningas suviste ajal, ainult ta on veidi teistmoodi ehitud. Tseremooniad, mis mujal leiavad aset 1. mail või suviste ajal, toimuvad Rootsis harilikult jaanipäeval; niinimetatud Kesksumepruut kaetakse "kirikukrooniga" ning ta ise valib enesele peigmehe. Korraldatakse ka kevadisi taimekasvu taaselustamise tseremooniaid. Šoti kõrgmaal toimub looduse taasärkamisega seotud kujukas etendus varem, püha Bride'i päeval, esimesel veebruaril. Mõnedes Altmarki külades käivad poisid nelipühade ajal ringi maipuuga või juhivad lehtedesse mähitud poissi, samal ajal kui tüdrukud talutavad ringi Maipruuti, pruudiks ehitud tüdrukut, kellel on suur lillekimp juustes. Nad käivad majast majja, kusjuures Maipruut teatab andide palumise lauluga iga maja elanikele, et kui nemad temale midagi annavad, on neilgi selle aasta jooksul midagi saada. Ka mõnel pool Westfaalis saadavad kaks tüdrukut kolmandat, lilledega pärjatut, keda nimetatakse Nelipühipruudiks, majast majja ning laulavad munade palumise laulu.

Käesolev artikkel osundab pikaajalisele ja siiani kestvale usundite sümbioosile.

Tõlkis Karin Ribenis

Kirjandus

1. Vesselovski, A. Istoritšeskaja poetika. Leningrad, 1940.
2. Veletskaja, N. Jazõtšeskaja simvolika arhaitšeskih ritualov. Moskva, 1978.
3. Vinogradova, L. Zimnjaja kalendarnaja poezija zapadnõh i vostočnõh slavjan. Moskva, 1982.
4. Mifõ narodov mira. Moskva, 1982.
5. Rõbakov, V. Jazõtšestvo drevnih slavjan. Moskva, 1981.
6. Mannhardt, W. Die Korndämonen. Berlin, 1869.

7. Mannhardt, W. Wald- und Feldkulte. I, II. Berlin, 1866-1867.
8. Moszyński, K. Atlas kultury ludowej w Polsce. I - III. Krakow, 1934-1936.
9. van Gennepe, A. Manuel du folklore français. Paris, 1943-1958.
10. Wolfram, R. Prinzipien und Probleme der Brauchtumsforschung. Wien, 1972.

TÄHELEPANUKESKME ON RAHVAMUUSIK MÕNINGAID ASPEKTE INDIVIDUAALSUSE UURIMISEL

Gunnar Ternhag. Rootsi, Dalarna

Meie rahvamuusikaarhiivi vanimates kogudes puudub konkreetne esitaja peaaegu täielikult. Esimesed kogujad tundsid harva huvi nende vastu, kes laulsid või pilli mängisid, ennekõike huvitas neid see, mida lauldi või mängiti. Seetõttu polegi üllatav, et paljudes rahvamuusikauurimustes tegeldakse küll muusika endaga, mitte aga rahvamuusikutega.

“See on paradoksaalne,” kirjutab Bruno Nettl oma teose “The Study of Ethnomusicology” sissejuhatuses, “et kuigi rahvamuusikauurijad kohtuvad ekspeditsioonidel isikupäraste lauljate ja pillimeestega, asuvad nad koju tagasi jõudes kirjutama gruppidest. Klassikalise muusika ajalugu on seevastu visalt keskendunud loovisiksustele, st “suurtele nimedele”, gruppidele ja kontekstile on jäänud üsna väike osa.”¹

Algne, romantismiajastust pärinev rahvamuusika käsitlus näib praegugi au sees olevat. Viimase ajani on rahvamuusikat vaadeldud nähtusena, mis avaldub üksnes kollektiivis ja ainult seetõttu väärribki uurimist. Niisugune seisukoht on ammusest ajast sügavalt juurdunud ka väljaspool teadusringkondi. Sama mõtet on sageli avaldanud rahvamuusikute seltside esindajad.² Ka paljud autorikaitseühingud väljendavad oma tegevusega analoogilist seisukohta.³

Peab siiski ausalt lisama, et individuaalne muusik on üha enam ja enam esile kerkimas. Selline tendents on hõlpsasti jälgitav rahvamuusikaväljaannetes. Kui varasemates trükistes ei ole lauljate või pillimeeste nimesid ära toodud ning on piiratud üksnes kohaga, kust viis üles kirjutati, siis uuemad trükised sisaldavad juba esitajate täielikke nimesid ja kommentaare nende viiside kohta.

Veelgi lihtsam oleks toimunud muutust illustreerida, võrreldes märksõna “rahvamuusika” määratlust autoriteetse “Grove Dictionary Music and Musicians” kahes erinevas trükis. Esimene väidab, et rahvamuusika “... sisaldab